

PERSPECTIVES

THE BEGIN-SADAT CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

שינויים ותמורות ב"משחק המחנות" במזרח התיכון

מאת אל"מ (מיל") ד"ר ערן לרמן

מבט מבס"א מס' 326, 17 בינואר 2016

English version:

[New Permutations in the Mideast "Game of Camps"](#)

By Col. (res.) Dr. Eran Lerman, January 26, 2016

תקציר: המזרח התיכון מחולק היום לארבעה מחנות יריבים: המחנה האיראני, הכולל את איראן, את שלוחותיה ואת בנות בריתה; המחנה הסלאפי-ג'יהאדיסטי, הנשלט כיום על-ידי ארגון ה"מדינה" האסלאמית; תנועת האחים המוסלמים על מופעה השונים, כולל החמאס, הזוכה לתמיכת קטאר וטורקיה של ארדואן; ומחנה "כוחות היציבות", הכולל את כל מי שחוששים מעלייתם של שלושת המחנות הראשונים ומתנגדים להם, וישראל מהווה בו שחקן פעיל וחשוב.

כבר בימים הראשונים של שנת 2016 ראינו עדויות חדשות לדינאמיקה המשתנה במאזן העוצמה האזורי. המתיחויות הגוברות בין סעודיה לבין איראן הן ההיבט הבולט ביותר של דרמה גדולה יותר, המתנהלת כעת באזור רחב-ידיים – מתימן ועד לסוריה ומן המפרץ ועד לוב.

קריסתן של המדינות הפכה את ה-Raison d'état ("הסיבה המדינית" או "האינטרס החיוני של המדינה"), כלי הניתוח המסורתי של האסכולה הריאליסטית, במידה רבה ללא-רלוונטי. לפיכך יש למפות את המאבקים האזוריים – שהביאו עמם גל גואה של הרס, שפיכות דמים, מחסור, הגירה המונית והתערבויות זרות – לא על-פי קווים פסיים או מדיניים אלא על-פי קווי השבר האידיאולוגיים, המפרידים בין הקבוצות המנסות כעת ליטול לידיהן את השליטה בעתידו של האזור.

כאשר הסעודים מוציאים להורג איש דת שיעי ואיראן מתפרצת בזעם קנאי, קל לפטור את המהפך שאנו עדים לו במונחים של פער דתי בסיסי בין שיעים לבין סונים; שהרי בסופו של דבר, הפער הזה מפלג את האסלאם כבר מימי עלי אבן אבו טאליב במאה השביעית. ברם, העימות הנוכחי ראוי לניתוח מעמיק ורב-פנים יותר, כזה שיימנע מלצבוע את כל המוסלמים, או את כל השיעה או את כל הסונים כמקשה אחת.

היריבויות הבאות לידי ביטוי באופן אלים כל כך בכל רחבי האזור נושאות את חותמם של ציוויים, שהם למעשה ציוויים אידיאולוגיים מודרניים – גם אם שלובים בהם נושאים מסורתיים: הפוליטיקה המהפכנית של רודנות המאה העשרים, המשולבת בעמדות דתיות פונדמנטליסטיות, או המתחזה אליהן. יש בהבחנה זו כדי לסייע לא רק בהבנת הנוף החדש העולה ונוצר לנגד עינינו אלא גם בגיבוש האסטרטגיות שתאפשרנה להכות בחזרה, ובסופו של דבר להביס את האתגר הרודני.

ב"מזרח התיכון" בהגדרתו הרחבה – צפון אפריקה, הלבנט, אגן ים סוף והמפרץ – ניתן היום להבחין לא בין שני מחנות דתיים, אלא בין ארבעה מחנות אידיאולוגיים.

[ניתן להוסיף לכך גם מחנה חמישי, הכולל את המחנות הסוציאליסטיים הלאומנים החילוניים, שבעבר משלו בכיפה בפוליטיקה הערבית; ואף מחנה שישי: הליברלים צעירים ומלאי התקווה, שמילאו תפקיד חשוב כל כך בהנעתו של המהפך הפוליטי מלכתחילה. אבל שני המחנות האלה מהווים, בהתאמה, את כוחות העבר (ואולי) את כוחות העתיד, אולם הם אינם נוטלים חלק ממשי במאבק העצמה בהווה].

מבין הכוחות המשתתפים כיום במאבק, שלושה נמנים על הקטגוריה הכללית של רודנות אסלאמיסטית: איראן על שלוחיה ובנות בריתה; הג'יהאדיסטים הסלאפיים, שכיום שולטת בהם הישות המתכנה "המדינה האסלאמית" (דאעש); ותנועת האחים המוסלמים, על שלל פלגיה וביטוייה, כולל החמאס, הנתמכת על-ידי קטאר וטורקיה של ארדואן (ראש הממשלה נתניהו כינה את הקבוצות הללו "ענפים של אותו עץ רעיל").

המחנה הרביעי, בהגדרה כללית, כולל את כל אלה החוששים מעלייתם של שלושת המחנות הנ"ל ומתנגדים לה. אנחנו מכנים כוחות אלה בכינוי "כוחות היציבות", וישראל מהווה שחקן פעיל וחשוב במחנה זה.

התהליך שאנו עדים לו כיום הוא שינוי במאזן העוצמה המורכב בין ארבעת המחנות הללו. ביסודו של דבר יש לזכור כי המחנות הללו נמצאים במלחמה אלה עם אלה ורואים זה בזה אויבים – גם אם לעתים, חרף הפערים האידיאולוגיים המפרידים ביניהם, הם מצליחים לשתף פעולה נגד מי שנתפש על-ידיהם כאויב מסוכן עוד יותר.

העימות המסלים והולך בין איראן לבין סעודיה משקף את העובדה שהמחנה האיראני וכוחות היציבות הגיעו למצב, שבו הם רואים אלה את אלה כאיום ראשי, בעוד שארגון המדינה האסלאמית והאחים המוסלמים עברו למעמד של איום משני בחשיבותו.

מה קרה כאן? ראשית, ישנה הירידה הגדולה בקרנו של מחנה האחוואן (האחים המוסלמים), שצמצם את שאיפותיו ואת תקוותיו (טורקיה קיוותה שמפלגת ה-AKP תהפוך לדוגמה הפוליטית עליה תתבסס נסיקת האחים המוסלמים גם במקומות אחרים). אבל לאור אחיזתו האיתנה של סוסי בשלטון במצרים – חרף הבעיות הכלכליות המתמידות, פיגועי הטרור הנשנים והספקות הכבדים בנוגע לתוקפן של הבחירות האחרונות לפרלמנט – נראה כי סיכוייהם של האחים המוסלמים לשוב לשלטון קלושים.

בתוניסיה, עם התפרקות מפלגות הקואליציה (נדאא תוניס) שבה מפלגת א-נהדה להיות המפלגה הגדולה ביותר בפרלמנט; אולם בשלב זה נראה כי אין להם רצון עז לשוב ולעלות לשלטון.

החמאס, אחרי המהלומות הכואבות שספג ב-2014, עודנו להוט לנסות להימנע ממאבק כוחות נוסף בעזה. מפלגת החזית הירדנית של האחוואן התפצלה. סיעות האחים המוסלמים בסוריה נדחקו לשוליים. במפרץ נחשבים כתביהם של חסן אל בנא, סייד קטב, אבו אל-אעלא אל מודודי ודומיהם לספרות חתרנית והם מורדים מהמדפים. ניתן להמשיך את הרשימה עוד ועוד. בקצרה, מאז קיץ 2013 חלה ירידה בקרנם של האחים המוסלמים, באופן המעורר ספקות לגבי מידת השימושיות של התנועה כ"סוס האביר" עליו ניתן יהיה לרכוב בחזרה לשלטון.

עדיין אין לדעת אם ניתן לומר את אותם הדברים גם על ארגון המדינה האסלאמית, שמחזות הברוטאליות הפומבית ההפגנתיים שלו מעצימים את הילת המסתורין שלו ועדיין מושכים אליהם סוגים מסוימים של צעירים, הנמשכים לחזון של חיי פעולה החורגים מהנורמות המערביות (קרי: נורמות אנוש).

בשטח זכה ארגון המדינה האסלאמית בניצחונות במקומות כמו לוב וכוחותיו עודם מחזיקים בחלקים גדולים מעיראק ומסוריה, אולם המומנטום שהיה לו בעבר נבלם.

להתערבות הרוסית בסוריה אולי לא הייתה ההשפעה מרחיקת הלכת שהרוסים טענו לה, אולם היא בהחלט הגבירה את המוטיבציה המערבית לעשות עוד – כפי שעשו גם מעשי הזוועה בפאריס. המאבק בארגון המדינה האסלאמית עודנו רחוק מלהיות מוחץ ומכריע; עליו להיות ממוקד ותכליתי הרבה יותר, הן מבחינה מבצעית והן מבחינה אסטרטגית. אולם די בו כדי להבטיח שה"ח'ליפות"

של בגדאדי תישחק בהתמדה ובסופו של דבר לא תהיה מסוגלת להתמודד ברמות הגבוהות יותר של מאבק הכוחות.

נראה כי מצב עניינים זה העמיד את המשטר האיראני – כולל הרשת הענפה של שלוחותיו, בנות בריתו וסוכניו – בעמדה שבה יוכלו להפוך את שנות המהומה ליתרון. כאשר הרוסים נושאים, חלקית לפחות, בנטל הצלת שרידי המשטר הסורי מהתמוטטות מוחלטת במה שנתר מסוריה, יכול המחנה האיראני לחדש באין מפריע את ניסיונותיו להגיע למעמד הגמוני באזור. הדברים נכונים גם לפני הסרת הסנקציות הבין-לאומיות על איראן ולפני שהכספים מתחילים לזרום לטהרן.

חשבו על ההתפתחויות הבאות. מפקד משמרות המהפכה האיראניים התפאר שהמשמרות שולטים כבר בארבע ערי בירה ערביות – בגדד, דמשק, ביירות וצנעה – ובשניים מצווארי הבקבוק הימיים בעולם – מיצרי הורמוז ובאב-אל-מנדב. לרשימה מפחידה זו ניתן להוסיף גם את הגופים החתרניים לחופיו המזרחיים של חצי האי ערב – שפעולותיהם גרמו לתגובה הסעודית האלימה. באגן הים התיכון שולטים האיראנים בלבנון באמצעות החזבאללה (שלוחה הנמצאת בבעלותה המלאה של איראן) וגם בשרידי סוריה, שעודם נמצאים תחת שלטון אסאד. בנוסף יש לאיראן שלוחה בעזה, המכונה הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, ושיתוף פעולה פורה עם החמאס (אם כי זה האחרון משתייך למחנה האחים המוסלמים).

ממשל אובמה, הרואה בעסקת הגרעין עם איראן מורשת אסטרטגית מרכזית בחשיבותה, שילם עד עכשיו מס שפתיים (אך לא יותר מכך) בכל הקשור לצורך בלום את שאיפותיה האזוריות של איראן. הזירה הבין-לאומית מתמקדת יותר ויותר במאבק עם ארגון המדינה האסלאמית ולפיכך אין זה מפתיע שהרושם שנוצר אצל הסעודים ושחקנים אחרים הוא כי אובמה – ואתו מנהיגים מערביים אחרים – מוכנים לראות באיראן חלק מהפתרון, תחת שיראו בה מרכיב-מפתח בבעיה. הרי בסופו של דבר מילאו המיליציות השיעיות בהכשרת איראן תפקיד משמעותי הולך וגובר במאבק נגד המדינה האסלאמית בעיראק, וטהרן אף הסכימה לתאם את מסריה עם וושינגטון בנוגע למאבק ב"טרוריסטים".

(זוהי, כמובן, טענה מפתיעה למדי מפי מי שהוא המקור העיקרי לטרור מדינתי בעולם – כפי שידועות היטב מניסיון המר הרשיות בארגנטינה, בבולגריה ובהודו. אבל מפתיעה אף יותר היא הנכונות, שמגלים מספר גורמים בווינגטון, לקבל את המחאות האיראניות הללו כלשונן).

הנה כי כן, מה שמניע אולי יותר מכל גורם אחר את הדינאמיקה החדשה הזאת ב"משחק המחנות" הוא העובדה, ששוב לא ניתן לסמוך על ארה"ב שתתייצב בפועל לצדם של כוחות היציבות באזור.

כעת כבר הרכיבה סעודיה קואליציה סונית רחבה של כוחות המחויבים למאבק בטרור. בפועל היא מנהלת מלחמת קואליציות מתמשכת ולעתים קרובות ברוטאלית נגד ההתקוממות החות'ית בתימן (הנתפסת בריאד כפגיון שיעי המכוון נגד מכה ומדינה, שני האתרים הקדושים הממוקמים בחג'אז, הפרובינציה המערבית של סעודיה הנחשבת לערש האסלאם).

תמריצים (ולחצים) רבים הופעלו על משטרו של באשיר בסודאן, שהביאו בסופו של דבר להחלטה הדרמטית לערוק מהמחנה האיראני ולעבור לשורות הסעודים בתימן. אל הסודאנים הצטרפו מספר מדינות ערב, שניתקו את יחסיהן עם פטרוניהן הקודמים בטהרן.

חשוב מכל, טורקיה – המתמודדת לא רק עם חיכוכים הולכים וגוברים עם רוסיה על רקע המתרחש בסוריה אלא גם עם הצורך לשנות באופן גורף את עדיפותיה לאור כשלון קווי המדיניות הקודמים שלה – הביעה גם היא עניין רב בהידוק הקשרים עם הסעודים ומחנם. בהקשר הזה מעניין לראות גם כי אנקרה נופפה לעיני כל בהצעתה לשפר את היחסים עם ישראל.

מציאות חדשה זו הפכה ברורה כל כך עד שטורקיה וקטאר נאלצו לחזק את שיתוף הפעולה הדו-צדדי שלהן, כולל תכניות חסרות תקדים להצבת כוחות טורקיים בקטאר, ולשקול מחדש את עדיפותיהן במשחק האזורי.

עדיין מוקדם – ובשלב זה גם לא נבון – לדבר על עלייתו של "מחנה יציבות" חזק ואחיד, הפועל תוך שיתוף פעולה הדוק של הגורמים המרכיבים אותו. בין הסעודים לבין מצרים יש חילוקי דעות גדולים

בנושא סוריה, ומערכת היחסים בין ישראל ובין משטרו של עבאס ברמאללה ספגה בחודשים האחרונים נסיגה חמורה (למרות שהשתיים רואות באופן דומה את האתגרים האזוריים הגדולים יותר), לאחר שהפלסטינים בחרו להיצמד לגל הטרור כקרדום לחפור בו להשגת יעדיהם הפוליטיים. השינוי שעברה טורקיה עודנו צריך להגיע לנקודת הבשלה, וכוונותיו של ארדואן (שלא לדבר על מחויבותו הנמשכת לחמאס) עודן מעוררות חשדות הן בירושלים והן בקהיר.

אולם לנוכח הפוטנציאל להתגברות עוצמתה של איראן, בהחלט ייתכן כי בריתות, שעד לאחרונה נחשבו בלתי סבירות, לא רק שתופענה אלא גם תהפוכנה לאבני הבניין של מציאויות חדשות. זה מה שקרה כבר בחלקו המזרחי של אגן הים התיכון, שם מתקיימת תאימות אינטרסים בין מצרים, ירדן, ישראל, יוון, קפריסין – ומעצמות אירופיות נוספות, כגון איטליה – המתחילות להבין את הסכנות הגלומות במצב הנוכחי.

סדרת הפרסומים מבט מבס"א מתפרסמת הודות לנדיבותה של משפחת גרג רוסהנדלר